

ԱԼԻՍԱ ԲԱՂՂԱՍԱՐՅԱՆ
«Գրիգոր Նարեկացի» համալսարան

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՄՈՏԻՎՈ Մ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԱՐՁԱԿՈՒՄ

Ժամանակակից հայ արձակի երեւելի դեմքերից մեկն է Մաքսիմ Հովհաննիսյանը: Նա 20-րդ դարի 60-ական թվականներին մուտք գործելով գրական դաշտ, իր տաղանդով եւ բեղուն գրչով կարողացավ հասուն ու համոզիչ խոսք ասել: Ինչպես ժամանակին նկատել են գրականագետները, Մ. Հովհաննիսյանի գրական մուտքը հաստատեց, որ ասպարեզ է մտել գեղագետի մտածելակերպ ունեցող եւ ինքնատիպ ոճի ձգտող մի արձակագիր: Ժամանակը հաստատեց նրանց կանխատեսումները: Հայրենի ծննդավայրի մաքրությունն ու գեղեցկությունն ամբարած իր մեջ, արձակագիրը ստեղծեց եւ շարունակում է արարել արժեքավոր գործեր, տալով Արցախի ու արցախցու, եւ ընդհանրապես՝ աշխարհի ու մարդու անաղարտ ու բնական, ճշմարիտ ու կենդանի իրապատկերը: Ճիշտ է նկատել գրականագետ Սեւակ Արզումանյանը, գրելով. «Այո՛, իր աշխարհի հանգույն, իր աշխարհի շնչով է ապրում Միսաք Հովհաննիսյանը, ստեղծում պայծառ գործեր, ընթերցողին պարգևում հոգեւոր ինքնամաքրումի ու ինքնաճանաչման պայծառ պահեր... Իսկ եւ իսկ իր աշխարհի հանգույն, իր աշխարհի շնչով... Ուրիշ ոչ մի առեղծված, ոչ մի գաղտնիք կամ թախսման»¹:

Հովհաննիսյանը գրելով իրեն ծնած, սնած հողի, նրանում ապրող մարդկանց մասին, ցանկացել է նրանց կյանքի խորհուրդը պարզել որպես զգուշացում՝ «ավելի երջանիկ բախտ ունենալու համար»: Նա առինքնող պարզությամբ ընթերցողի առջեւ է դնում իր միտքն ու հոգին, հավատարիմ մնալով իր արյան կանչին եւ իր նախնիների փորձն ուսուցանող դասերին:

Մայրենի լեզվի եւ հայրենի բարբառի նրբությունների յուրացման, հայ եւ համաշխարհային գրականության ու մշակույթի ուսումնասիրության, փիլիսոփայական եւ հոգեբանական հիմնական դրույթների քաջատեղյակության շնորհիվ, գրողը բացում եւ բացահայտում է յուրօրինակ մի աշխարհ, որտեղ գեղեցիկն ու տգեղը, չարն ու բարին, ճիշտն ու սխալը բախվում են իրար ի ցույց հանելով կյանքի ճշմարիտ պատկերը, եւ մարդը կերտելով իրականությունը, բացահայտում է իր ես-ի տարողունակ ու բազմախորհուրդ տարածքները: Ռեալիստական թանձր գույներով գրողն ընդհանրացնում է բազմաբարդ ու բազմաթվանդակ կյանքի տիրույթները: Նրա կերտած գրական կերպարները իրական ու շոշափե-

¹ Մ. Հովհաննիսյան, Երկեր, Երկրորդ հատոր, «Վաչագան Բարեպաշտ» հրատ., Ստեփանակերտ, «Սոնա» գրատուն, 2006 թ., էջ 518:

լիության չափ կենդանի մարդիկ են: Երկի սյուժեի եւ ֆաբուլայի, ինչպես նաեւ կոմպոզիցիայի ճիշտ հարաբերակցության արդյունքում հեղինակը հասնում է հերոսների հոգեբանության եւ բնավորությունների լիարժեք բացահայտմանը: Մ. Հովհաննիսյանի հերոսները ժամանակատարածական որեւէ սահմանափակում չունեն: Կյանքի բնական հոսքի մեջ, հերոսների հոգեվիճակներում սինթեզվում են անցյալ, ներկա եւ ապագա ժամանակային պայմանականությունները: Գրողի նպատակը դեպքերի տրամաբանական ու հաջորդական զարգացման ընդգծման մեջ չէ, նա առանձնապես չի ձգտում ստեղծել սյուժետային կուռ համակարգ, այլ փորձում է բացահայտել մարդու հոգեբանությունն ու ներաշխարհը: Իսկ ցանկացած մարդու ներքին աշխարհը, անկախ սոցիալ-հասարակական եւ այլ պայմաններից, իր մեջ ներառում է ինքնուրույնության տարրեր, ինչի մասին ժամանակին խոսել է նաեւ Արիստոտելը²: Ընդհանրապես մարդու ներաշխարհի ուսումնասիրությունը որպես կարելորագույն խնդիր եղել եւ մնում է թե Արիստոտելի, թե ժամանակակից մասնագետների ուշադրության կենտրոնում: Առավելապես այսօր՝ գիտության եւ տեխնիկայի աննախադեպ զարգացման ժամանակաշրջանում, հոգեբանությունը դեֆերենցվում է՝ առաջ քաշելով մարդու ներաշխարհը բացահայտող մի շարք ուղղություններ, հոսանքներ, դպրոցներ: Ինչպես նկատում է գրականագետ Դավիթ Գասպարյանը. «Ամբողջ 20-րդ դարի գրականությունը Նիցշեի, Ֆրոյդի դար է, որոնք եկան որպես գերմարդ, գիտակցության հոսք, որպես հոգեվերլուծություն, ներքին խոսք, գոյափոխություն: Խուսափել այս ամենից՝ անգամ Նիցշե ու Ֆրոյդ չկարողվում անհնարին է»³: ժամանակաշրջանի փոփոխությունները բնականաբար չէին կարող դուրս մնալ գրականության տեսադաշտից, որի հետևանքով գեղարվեստական գրականության մեջ առաջ քաշվեցին նոր դրույթներ, որոնք ամրագրվեցին նաեւ հայ գրականության մեջ: Պատահական չէ գրականագետ Զ. Ավետիսյանի այն դիտարկումը, թե՝ «20-րդ դարի հայ գրականության վրա ակնհայտ է 20-րդ դարի արևմտյան փորձը: Բորխեսի ընդգծված կյանքային ֆաբուլայի գեղարվեստական յուրահատուկ վերակառուցումը, սյուժետավորումը, Ջոյսի ներքին մենախոսությունը, Կաֆկայի հերոսի օտարացման, այլակերպման նշանները, Բեքեթի հերոսների աբսուրդային սպասողականությունը, ֆոլքների գեղարվեստական տեքստի խտացվածության որակը, ընդհանրապես արևմտյան արձակին հատուկ ապահերոսացումը, սյուժեի անսպասելի շրջադարձերը և այլն»⁴:

Այսպիսով՝ անցյալ դարի 60-ական թվականներին հայ գրականության էական փոփոխությունը պայմանավորված լինելով համաշխարհային գրականության ազդեցությամբ, եղավ շրջադարձային: Ասպարեզ մտած նոր սերնդի արձակագիրներ՝ Զ. Խալափյանը, Պ. Զեյթունցյանը, Մ. Գալշոյանը, Վ. Պետրոսյանը, Ն. Ադալյանը, Հ. Մաթևոսյանը եւ այլոք, նրանց հետ նաեւ Մ. Հովհաննիսյանը, փնտրեցին ու գտան կյանքը պատկերող նոր ու թարմ ձևեր, եղանակներ, առաջին պլան մղվեց մարդն իր հոգեբա-

² Տե՛ս *Ἀδελφότης, Ἐκδοτικὸν Ἰνστιτούτον*, 1973, հոմ. 60, 68, 87.:

³ «Նարցիս» գրական-գեղարվեստական մշակութային հանդես, Երևան, 2009թ.:

⁴ Զ. Ավետիսյան, *Գրական ստեղծագործություն, Երևան, 2011 թ.*, էջ 188-189:

նությամբ ու ներաշխարհով: Հովհաննիսյանը Մաթեոսյանի հետնորդը լինելու համոզիչ փաստարկներ ու հիմնավորումներ ունի: Նրա ստեղծագործությունների հիմքում մարդն է, առավել հաճախ՝ գյուղացին, իր յուրահատուկ կերպարի հոգեբանական եւ գեղագիտական բացահայտմամբ: Հենց 1960-ական թվականներին «քաղաքագիրների» եւ «գյուղագիրների» միջեւ ծագեց բանավեճ, որտեղ «Քաղաքագիրների» տեսաբան՝ Վ. Պետրոսյանը իր «Հավասարում բազմաթիվ անհայտներով» հոդվածով, եւ Հրանտ Մաթեոսյանը «Այսպես կոչված գյուղագրության մասին» հոդվածում առաջ քաշեցին իրենց կողմնորոշումներն ու տեսությունները «միջին ազգային կերպարի» շուրջ, որտեղ հատկանշական է Հրանտ Մաթեոսյանի այն դիտարկումը, թե՛ «ոչ գյուղն ու քաղաքն են սոցիալական հակադիր բեւեռներ, ոչ գյուղացին եւ քաղաքացին են մարդկայնորեն հակադիր որակներ...»⁵: Տաղանդավոր գրողն ընդհանրացնելով իր խոսքը, վերջակետում է ասելիքը՝ ընդգծելով իր մտքի փիլիսոփայությունը. «Չկա գյուղագրություն կամ քաղաքագրություն, կա միայն մարդկային հայացք բնությանն ու աշխարհին»⁶: Մ. Հովհաննիսյանը հենց այս հարթության վրա էլ ընդարձակեց ասելիքը՝ ստեղծելով արժեքավոր գործեր՝ «Նարնջագույն գիշերներ», «Գյուղացի մարդիկ», «Բաց դռներ», «Հարա՛ր-Հարա՛ր» եւ այլ պատմվածաշարեր, որոնք, ինչպես հեղինակն է նշում՝ իր տեսած ու զգացած կյանքի հատորներն են, իր խոկումների պտուղը: Գրող Բ. Սեյրանյանը հետեւելով Հովհաննիսյանի գրական ընթացքին, նկատել է. «Արձակագիր Մ. Հովհաննիսյանի գրական «հումքի» աղբյուրը իր ծննդավայրն է, հայրենի գյուղը, որը պատմվածքներում Լեռնաղբյուր անունն է ստացել սիմվոլացնելով առհասարակ ավանդական ու նոր Լեռնային Ղարաբաղը՝ իր աշխատասեր ու խոսքաշեն մարդկանցով, իր չքնաղ բնությամբ, իր կենցաղով ու սովորություններով»⁷:

«Գյուղացի մարդիկ» շարքի մեջ գետեղված պատումները Լեռնաղբյուրի գեղեցիկ բնապատկերների ու Լեռնաղբյուրցիների վարքուբարքի, կենցաղի ու առօրյայի մասին է: Ստեղծելով մի ընդհանուր, ամբողջական պատկեր, հերոսները մի պատմվածքից տեղափոխվում են մեկ այլ պատմվածք, հաջորդ պատմվածքում հանդես գալով արդեն այլ իրավիճակում, իրենց իսկ կերպարը բացահայտող մեկ այլ գործողությամբ: Շարքն առաջին անգամ առանձին գրքով լույս է տեսել 1977 թ. Բաքվում, իսկ 2005 թ. այն տեղ է գտել Մ. Հովհաննիսյանի Երկերի առաջին հատորյակում: Պայմանական Լեռնաղբյուր անունը կրող գյուղը՝ խորհրդանշում է Արցախ աշխարհը իր յուրօրինակ մարդկանցով, խորհրդավոր բնությամբ, իր սովորություններով ու ավանդույթներով: Մ. Հովհաննիսյանը հայրենի գյուղի ու գյուղացիների հետ կապված իր հուշերն ու երազները վերհիշելով ու վերակերտելով ստեղծել է կոլորիտային մի յուրօրինակ պատմվածաշար, որտեղ ոչ միայն գյուղի ու գյուղացու կյանքն ու կենսակերպն են, այլև՝ մարդու հոգեկերտվածքի բազմաբարդ դրսևորումները: Գյուղի խորհուրդը թերեւս պատահական չէ, քանի որ գյուղը քաղաքի անհրաժեշտ մասնիկն է, նրա կարելու բաղադրիչը: Գրողը իր կենսափի-

⁵ Հ. Մաթեոսյան, Սպիտակ թղթի առջեւ, Եր., 2004, էջ 46:

⁶ Տես՝ Ն. տ, էջ 44:

⁷ Բ. Սեյրանյան, «Գրական Աղբյուրներ» հանդես, 1984, էջ 92-93:

լիսովհայտական արժեքամակարգի եւ ճիշտ դիտողականության համաձուլվածքում տալիս է իրականության անմիջական ու պատկերավոր նկարագիրը: Նրա հերոսները, ինչպես ինքն է խոստովանում, այն միջավայրի մարդիկ են, որտեղ ինքն ապրել է: Ինքն էլ նրանցից մեկն է. «Մենք իրար հարաբերվում էինք տանու շորերով. իրարից քաշվելու հարկ չկար եւ մանավանդ անհրաժեշտություն չկա»⁸, - խոստովանում է գրողը: Ասվածի լավագույն վկայությունն են Մ. Հովհաննիսյանի գյուղաշխարհին նվիրված ստեղծագործությունները, որտեղ սովորական, առօրինի իրադարձությունների նկարագրությամբ արտացոլվում են գյուղում ապրող մարդու ներքին ու արտաքին աշխարհը: Հիշողության, մենախոսության, վերհուշի եւ այլ գեղարվեստական միջոցների գործածությամբ գրողը ներկա-անցյալ-ապագա զուգահեռներում ստեղծում է այն նյութական ու շոշափելի աշխարհը, որտեղ իր բոլոր մանրամասներով իրական կյանքն է՝ իրական մարդկանցով: «Որպես նախաբան» խորագրի տակ Մ. Հովհաննիսյանը հերոսի շուրթերով ներկայացնում է Լեռնաղբյուր գյուղի ու Լեռնաղբյուրեցու յուրատիպ բնույթը, խոսելաձեւն ու կենսակերպը: «Տխրությունս կամաց-կամաց փոխվում է լացի» սահյանական բանաստղի ընտրությունը որպես բնաբան, ինքնին խոսում է շարքի մեղեդային ու տխուր, միաժամանակ բարձր ու գեղեցիկ գաղափարների, մտքերի, ձեւակերպումների ու պատկերների առկայության մասին: Պատմվածքի հերոսը ապրելով քաղաքում, հագիվ տարին մեկ-երկու անգամ է կարողանում լինել հայրենի գյուղում, որի պատճառով էլ իր գյուղի «այծապոչ ծամերով աղջիկների» ու «մորու պես լիք-լցված թշերով տղաների» ումից սերված լինելը ծանոթ դիմագծեր որոնելով է կռահում, եւ տխրությամբ ու զարմանքով արձանագրում. «Տաս տարի առաջ, երբ առաջին անգամ, ինձ քեռի ասացին, ես նախ զարմացա, հետո անծանոթ մի թախիժ պատեց ինձ: Հետո համակերպվեցի-հարմարվեցի Հայրունց Օհաննեսի թռռան՝ իմ տարիքի նոր որակավորմանը: Հիմա բառը տոփանվել ու մաշվում է...»⁹: Բառը աշխարհ է եւ այդ աշխարհը բացահայտելու համար պետք է օժտված լինել երեւոյթի խորքերը տեսնելու ունակությամբ: Միայն ճիշտ ու դիպուկ ընտրված բառն է օժտված երեւոյթը լիարժեք ներկայացնելու կարողությամբ, որի որոնումների ու գտնումների մշտառկա պայքարով են տարված միմիայն տաղանդավորները: Հովհաննիսյանն այն գրողներից է, ում ձեռքին գրիչը դրել է երկնայինը: Նա իր մեջ ամբարած մտքերն ու զգացմունքները կարողանում է բառի ու բառակապակցությունների դիպուկ ընտրության շնորհիվ հասցնել իր նպատակային կետին՝ ստեղծելով գործեր, որոնք իրենց ձեւաչափի մեջ գերծ են ցանկացած տիպի ավելորդությունից, ծամծմվածությունից ու ձանձրույթից: Գրողի կենսափիլիսոփայությունը, մարդու ներաշխարհը ճիշտ ընկալելու նրա վարպետությունը հնարավորություն է տալիս ծրագրային ու սյուժետային ամբողջական համակարգի միջոցով հասնել իր նպատակին: Նա ընդգծելով երկու հարեւան գյուղերի մարդկանց բնավորության յուրահատկությունները, ցույց է տալիս նրանց մրցակցությունը, մտքի, խոսքի սրամտությունն ու կա-

⁸ Երկեր, Առաջին հատոր, Ստեփանակերտ, «Սոնա» գրատուն, 2005, Երկու խոսք:

⁹ Ն. տ., էջ 103:

տակելու ունակությունը: Եվ համեմատության մեջ դնելով լեռնաղբյուրեցու ու քոլուտեցու բնավորության առանձնահատկությունները, արժեւորում է «երեխայի պես փխրուն սիրտ» ունեցող, կատակասեր լեռնաղբյուրցու ինքնատիպ տեսակը: Թերևս նրա ինքնատիպության մեջ է թաքնված գյուղը շեն պահող, օր-օրի շատացող բնակչության աճի գաղտնիքը:

Կյանքն ու մահը հավերժաբար իրար շարունակող իրողություններ են, որը կարելի էրելով, գրողը ուրախությամբ ու հպարտությամբ նշում է, որ այն առավել ընդգրկում ու շոշափելի է Լեռնաղբյուրում: Լեռնաղբյուրի երեխաների առատության շուրջ քոլուտեցու զարմանքը սահմանափակվում է կատակասեր լեռնաղբյուրեցու «չգիտես հպարտության, թե ինքն իրեն ձեռն առնելու» նպատակ հետապնդող պատասխանով. «Մեր հանդերը գյուղին մոտ են, մարդիկ կեսօրահացին տուն են գալիս...»: Կյանքի ու մահվան խորհրդածության ելակետում, հերոսը կարելի էրելով է ոչ միայն Լեռնաղբյուրում արձանագրվող ծնունդների քանակը, այլև այն կարելի էր իրողությունը, որ քանակը որակ է ապահովում: Նա խոսելով իր հայրենի գյուղի ծեր ու ջահելի, ծերացողի ու մահացողների, ինչպես նաեւ քաղաք գնացողների մասին, խոր ցավ է ապրում, «ահեղի տխրությունը սեւ քարի պես» սկսում է ճնշել նրա հոգին: «Ախր, գյուղն առանց այդ մարդկանց ինչպե՞ս կլինի, նրանց տեղը ինչպե՞ս կլրացվի...», - մտորում է հերոսը: Տխրության նմանատիպ երանգներ են հայտնվում նրա հոգու տարածքներում, երբ սկսում է գիտակցել, որ գյուղի հետ իրեն կապող թելերը կամաց-կամաց կտրվում են: Գրողն իր հերոսի անձնական օրինակով, նրա հոգու տվայտանքների, կասկածների ու կսկիծների արտացոլման միջոցով ցույց է տալիս գյուղ-քաղաք կամրջին հայտնված մարդկանց երկփեղկված ճակատագրերը: Պատմվածքի թեմատիկ ընկալման հիմքը մշտապես արդիական հիմնախնդիրներից մեկի՝ գյուղացու գյուղից կտրվելու ողբերգական իրողությունն է: Երեխաները դպրոցն ավարտում են, քաղաք գնում ուսում ստանալու նպատակով եւ մնում այնտեղ: Տաս տեղից կարկատած հագուստով այդ տղաները հինգ-վեց տարուց հետո գալիս, կարելի էրելով քայլում են գյուղի փողոցներով, կարծես իրենք չէին, որ կոլխոզի բանջարանոցից վարունգ էին թեցնում: Գրողն իր պարզաբանման մեջ կամա թե ակամա ընդծում է այն իրողությունը, որ ուղեղի պարունակությունը ոչ մի կապ չունի սոցիալական իրավիճակի հետ: Կարկատած հագուկապի մեջ մեծացող այդ ալոշները, սանթրուներն ու սիրոժները կարողանում են կյանքում գտնել իրենց տեղը: Սակայն ինչպես պատմվածքի հերոսն է՝ ներկայացնում՝ «Լեռնաղբյուրցին, որ մինիստր էլ դառնա, մեկ է՝ Կաղնու խաչից այս կողմ անցնելուց հետո սովորական Լեռնաղբյուրից է՝ մի հասարակ Սանթուր, կամ Սիրոժա»¹⁰: Այն, որ Լեռնաղբյուրը մեկն է, իսկ Լեռնաղբյուրեցի այդ «լածիրակ երեխանները» մեծանում եւ գնում են ուրիշ տեղեր տներ շենացնում՝ իրենց հետ տանելով «Լեռնաղբյուրի բույրերը», ինչ-որ տեղ հասկանալի ու ներելի է, քանի որ «Լեռնաղբյուրին հատնել չկա, ինչքան քաշեն տանեն, նրան հատնել չկա: - հերոսի շուրթերով ասում է գրողը, - Բայց երբ հայտնում են, որ Հայրունց Օհաննեսը տեղատակ է ընկել, Բուդին, կնոջ մահանալուց հետո

¹⁰ Ն. տ., էջ 106:

տեղափոխվում է քաղաք, ես մեջս սկսում եմ փրփրել: Լեռնադքյուրում մի խելքին մարդ չկա՞ր, որ Բուդու ձեռքից բռներ ու ասեր՝ ախպեր տղա, քեզնից ոչ վարժապետ դուրս կգա, ոչ քաղաքացի, եւ քո էս դասալքությունը բանի նման չի...»¹¹:

Հեղինակը կարողանում է իրողության ճիշտ տարբերակի խորքերը մտնել եւ բացահայտել իրական ճշմարտություններ, որոնք խոսում են այն մասին, որ յուրաքանչյուր մարդ պետք է զբաղվի իր գործով, եւ անի այն, ինչ կարող է: Իսկ գյուղի մարդը, տվյալ դեպքում՝ Բուդին, Վանին, Անուշավանը, հողի մարդիկ են, նրանց գործը հողի հետ է, եւ երբ այդ մարդիկ թողած գյուղը, գնում են քաղաք, լուրջ-լուրջ հիվանդանում են, երեւի թե քաղաքի օդը չեն վերցնում: Եթե «Գյուղացի մարդիկ» պատմվածաձալարի «Որպես նախաբան» վերնագիրը կրող պատումը ներկայացնում է լեռնադքյուրցիների բնույթը բացահայտող սրամտությունն ու գյուղաքաղաք համեմատականում գյուղից հեռացող գյուղացու կենսակերպն ու նրա հոգում տեղի ունեցող զգացումային տատանումները բնութագրող պատկերները, ապա նրան հաջորդող «Լեռնադքյուր» պատմվածքի պատկերասրահում գրողը ներկայացնում է Լեռնադքյուրի «թաղերի» անունները, որոնք շատ են, եւ ըստ որոնց էլ կարելի է եզրակացնել, թե որ գերդաստանն է եղել առավել հզոր եւ առավել հարուստ: Այն, որ լեռնադքյուրցիները իրենց այգի-հնձաններով, արտ ու կալով, ջրաղացով ու փայտածուխ պատրաստելու իրենց արտոնագրերով աչքի ընկնող աշխատասեր մարդիկ են, միշտ էլ եղել, երեւացել է նրանց Բուխարայի շալից ու Իրանի բրնձից, արծաթ գոտիներից, «խաս շորերից ու ոսկեշար ձակտնոցից»: Իսկ նրանց գեղագիտական բարձր ճաշակը ամփոփվել է դաշտերում ծորացող հոտաղի հորովելով: Բնության հրաշք պատկերների տեսադաշտում գտնվող այդ գյուղի «Բուդր թաղերն էլ իրար բարեկամ էին: Իրար աղջիկ էին տալիս, իրար քավոր կանգնում: Մինչեւ հիմա էլ այդպես է», - հպարտության երանգներով արձանագրում է գրողը: Սակայն եթե ոչ հեռու անցյալում ամեն մի «թաղում» մի նահապետական ընտանիք էր ապրում՝ 7-8 եղբայրներով, նույնքան եւ ավելի շատ՝ հարսներով ու երեխաններով, ապա այսօր այդ նույն Աղունց, Ուսուբանց, Վանեսանց, Ջաքարենց թաղերից ամեն մեկում ապրում են որեւէ գերդաստանից մի քանի հոգի: Սաքունց թաղի բնութագրության մեջ Մ. Հովհաննիսյանը վերհիշում է նրա անցյալի հաջողությունները, նկարագրում հրաշք բնության գեղեցկությունները, եւ կսկիծով արձանագրում ներկայի տխուր պատկերը: Պատմվածքն ավարտվում է հերոսի անակնկալ խոստովանությամբ. «Այդ քերծից էր կախված այն տունը, որտեղ ծնվել եմ ես»: Եվ եթե այս միտքը ամփոփում ու վերջակետավում է «Լեռնադքյուր» պատմվածքի շրջանակներում, ապա «Գյուղացի մարդիկ» շարքի բովանդակային կառույցի մեջ այն հանդես է գալիս որպես հաջորդ «Վանի» պատմվածքի նախահիմք: Եթե «Լեռնադքյուր» պատմվածքում արձակագիրը ամենայն մանրամասնությամբ ներկայացնում է Լեռնադքյուրի տարածքային իրապատկերը, ապա «Վանի» պատմվածքում անդրադառնում է Լեռնադքյուրում ապրող ու գործող մարդու բնույթին, ի ցույց հանելով ժամանակաշրջանի դրական ու բացասական առերեսումները: Այստեղ առավել ցայ-

¹¹ Ն. տ., էջ 108:

տուն է արտահայտվում գրողի իրերն ու երեւոյթներն ինքնատիպ նկարագրելու ունակությունը: Նրա շարադրանքը գերծ է կեղծ ու ձեւական բառաշաղախից, ձգձգված շարադրանքից: Նյութը, որն ատաղծ է հանդիսանում արձակագրի ստեղծագործ մտքի հետաքրքիր ու յուրօրինակ դրսեորումների համար, իրական մարդկանց իրական պատմություններ են, որտեղ ոչինչ չի հորինվում, պարզապես կյանքն իր սովորական հունով կերտում է սովորական մարդկանց ճակատագրերը, բացահայտելով նրանց աշխարհի լավ ու վատի, ճիշտ ու սխալի մասին ունեցած մտքերն ու դիրքորոշումները: Գրողը ճիշտ բառերով եւ ճիշտ նկարագրությամբ տալիս է իրերի ու երեւոյթների ճշգրիտ պատկերը: Իրադարձությունների հարջորդականության մեջ բացահայտվում է մարդու տարաբնույթ կերպարը: Վանին իր սկզբունքներով, նախագահը իր լավ ծանոթներով ու անսկզբունքայնությամբ բախվում են իրար: Դեմ առ դեմ կանգնում են երկու իրար հակադիր կերպարներ, որոնց միամիտ ու պատահական հանդիպումը ճակատագրական է դառնում:

Գյուղացի եւ գյուղաշխարհի հարաբերականում գրողը ցույց է տալիս խորհրդային հասարակակարգը բնութագրող իրողություններ, որտեղ էական նշանակությունը տրվում է մարդ արարածի ներաշխարհի եւ արտաքին աշխարհի բախմանն ու դրանից առաջացած լուրջ հակասություններին: Գրողը հենց սկզբից իր հերոսի բնավորության մեջ ընդգծելով պարզամտությունն ու բացահայտ խոսելու սովորությունը, ցույց է տալիս սոցիալական անարդարություններն ու մարդկային թուլությունները: Վանին չէր կասկածում, որ հենց նախագահն է թերթում աշխատող իր աներծագի միջոցով իրեն «խաղք ու խայտառակ» արել: Եվ Վանին սովորության համաձայն, անտեսելով սոցիալական բոլոր շերտավորումները, նախագահի երեսին ասում է այն, ինչ մտածում է: Ինչպես ասում են՝ ինչ-որ հոգում է, այն էլ լեզվին է, իսկ նման մարդիկ չեն կարող լինել վատը, նրանք ազնիվ են իրենց տեսակով: Վանու կերպարի գրավականը իր տեսակի մեջ է: Այժմեական է նախագահի կերպարը, ով իր խորամանկությամբ կարողանում է չոր դուրս գալ ցանկացած իրավիճակից: Գյուղական կյանքի, գյուղացու, եւ ընդհանրապես մարդ արարածի ընդհանրական համայնապատկեր է «Կուքան ապա» պատմվածքը: Այն սկսվում է մի պատկերի նկարագրությամբ, որտեղ հերոսը կառչած անցյալի սովորություններից, ափսոսանքով է արձանագրում իրականությունը. «Սանդուղքի գլխին Կուքան ապան նստած, տրեխները թափ էր տալիս: Մի տաս-տասնհինգ տարուց հետո տրեխ հագնող չի լինի, տխրությամբ մտածեց նա: Այդ ո՞նց կլինի, որ տրեխ անելը մոռանան մարդիկ, անցավ նրա մտքով, ափսոսաց՝ ախր, այդ ո՞նց կլինի...»¹²: Գրողն ընտրելով Կուքան ապայի կերպարը եւ հիշատակելով կոշիկի վերոնշյալ տեսակը, թերեւս ուզում էր ընդգծել ոչ միայն Կուքան ապայի տարիքը, նրա կապվածություններն ու սովորությունները, այլ նաեւ այն հակասությունները, որոնք մշտապես առկա են ծնող-զավակ փոխհարաբերություններում: Այդ հակասությունները թերեւս պայմանավորված են նրանց ապրած իրարից այնքան տարբեր ժամանակաշրջաններով, ինչ-որ տեղ նաեւ տարբեր բնավորու-

¹² Ա. տ., էջ 117:

թյունների, մարդկային տեսակների եւ այլ հանգամանքներով: Կուքանի որդի՝ Վահանը, իրենց բաժնի վարիչ՝ ընկեր Մարությանի հետ գործով գալիս են գյուղ եւ այցելելով հայրական տուն, հոր, որդու եւ Մարությանի միջեւ զրույց է ծավալվում, որի ընթացքում շոշափվում են առօրիայից մինչեւ քաղաքական մի շարք հարցեր, որոնց միջոցով բացահայտվում են Կուքանի ու իր ընտանիքի անդամների կյանքն ու կենսակերպը:

Մ. Հովհաննիսյանը տեղին ընտրված բառերի ու բառակապակցությունների ամբողջության մեջ ստանում է այն իրապատկերը, որը գյուղաշխարհի յուրաքանչյուր ներկայացուցչի բնույթին, խոսելաձեւին, վարք ու բարքին հարիր նկարագիր է: Ուշագրավ է «Բուդի» պատմվածքը, որը Լեռնաղբյուրի Շառեխի սարերի, Դրախտի ձորի, Լալիկի աղբյուրի ինքնատիպ գեղեցկությունների նկարագրությունն է եւ Լեռնաղբյուրցու հայրենի հողի հանդեպ տածած այն վեհ զգացման արտացոլումը, որից սիրտն արագ խփում է, ռունգերը լայնանում են, եւ աչքերը ուզում են ամեն ինչ տեսնել, զգալ, կլանել: Բուդին այն կերպարն է, որի մեջ ամբարված են Լեռնաղբյուրն ու Լեռնաղբյուրցու յուրահատուկյունները: Պատմվածքում իր ինքնատիպությամբ ու հետաքրքիր բնավորությամբ աչքի է ընկնում դարբին Մելիքը, որը «մեկի ցակատին կոթ պիտի աներ, մյուսի կացինը ջրղեղելի էր, երրորդի բահին ոտնակ պիտի կպցներ»: Նախորդ պատմվածքի հերոս՝ Կուքան ապան, բրիգադիր Սավաղը, «քոռ Մուքանը» եւս հետաքրքիր կերպարներ են: Նրանց խոսք ու զրույցի մեջ լավագույն ձեւով դրսևորվում է Լեռնաղբյուրցու հումորի բարձր զգացումը, խոսքի տակ չմնալու մտքի սրամտությունը, որն առավել ընդգրկում եւ ինքնատիպ է արտահայտվում Բուդու խոսքում: Հումորով ասած նրա յուրաքանչյուր միտք, արտահայտություն, ծափողջույնների արժանի սրամիտ ու գեղեցիկ պատկեր է, որը թերեւս գրողի մտքի հաղթանակն է նաեւ:

Մ. Հովհաննիսյանը լինելով գեղագետ եւ լավ իմանալով հայրենի բնօրրանի բոլոր նրբությունները, նրանում ապրող մարդկանց հոգեբանությունը, կենսակերպն ու սովորությունները, ստեղծում է իրական ու շոշափելի պատկերներ, անմահացնում արժեքներ, դեպքեր ու դեմքեր: Նմանատիպ գործերից է «Դրախտի ձոր» պատմվածքը, որն աչքի է ընկնում հետաքրքիր մեկնաբանություններով: Այն սկսվում է մարդու եւ բնության հաղորդակցմամբ, ուր երեւան են հանվում բնությունը զգալու, նրա հետ շփվելու, նրա միջոցով ինքնամաքվելու հնարավորությունները: Գրողը հերոսին օժտում է մտքի անսահմանությամբ, գեղագետի նրբանկատությամբ եւ հարցադրումների, համեմատությունների միջոցով ընդգծում իր ասելիքը: Հերոսը մի ինքնատիպ մուտքով, հյուրասեր տանտիրոջ նման իրեն հյուրընկալողների առաջ բացում է հիշողության դռները եւ սկսում պատմել իր դառնահամ, բայց եւ քաղցր մանկության անմոռաց պատմությունը: Այն սկսելուց առաջ նա դիմում է իր մանկության ականատես-վկաներին՝ Դրախտի ձորին, Լալիկի աղբյուրին, ծանոթ ծառերին ու մոշի թփերին, նրանց խնդրելով, որ օգնեն իրեն՝ պատմելու իր մանկության հեքիաթը:

Այն ազատ բանաստեղծությունից ոչնչով չի տարբերվում, ավելին՝ Լեռնաղբյուրում անցած Մանուկի ոչ այնքան անհոգ մանկության արահետներում իրենց ուրույն տեղն ու դերն ունեն Սաթենիկը, Դուշի տատը, Ալոշը, Մելիքը, Սիրուշն ու Դերունց Արշոն:

Գրողի կերտած հերոսները սովորական լինելով հանդերձ փայլում են առանձնահատուկ ներաշխարհով: Նրանց մտքի փիլիսոփայական ձեռքբե-

րումները չճանաչելով տարածք ու ժամանակ մշտապես չինացող մտքերի ընկալումների պաշար ունեն իրենց մեջ պահած: Նրանք կարողանում են ճիշտ դիտարկումներով ընկալել պահը, տեսնել երեւոյթի իրական պատկերը: Գյուղական կյանքի, գյուղացի մարդու հոգեկերտվածքի, նրա բառ ու բանի իրական պատկերն է «Կոխ» պատմվածքի ձեւն ու բովանդակությունը: Գեղեցիկ ու շոշափելի պատկերներով հագեցած սյուժեի կառուցվածքում գրողը արտացոլում է հերթական իրական պատմությունը կյանքի և մարդու համանվագում: Գրողը գեղագիտական ընկալումների տեսադաշտում մշտառկա սոցիալ-հոգեբանական խնդիրները ժամանակային անհամաչափության մեջ կարևորում է մարդու հոգին: Հովհաննիսյանը ունենալով հոգեբանական և փիլիսոփայական դիտարկումներ անելու մեծ շնորհ, կարողանում է հարաբերականության շերտավորումների մեջ գտնել առանցքայինն ու հիմնականը, շոշափելով իրականությունն արտացոլող մի շարք հիմնահարցեր: Գրողը պատմվածքում ցույց է տալիս այն իրողությունը, որ յուրաքանչյուր մարդ պետք է իմանա իր գործը, եւ որ ցակատ, բահ ու գերանդի բռնող մարդը չի կարող իր «չանգոտ փետերով» գրչակոթ բռնել: Հարուրը այդ ճշմարտությունը գիտակցում է, երբ կուրսային ու առաջադրված խնդիրը լուծելու համար կոխ է մտնում եւ զգում, որ ուժը չի պատում:

«Գյուղացի մարդիկ» շարքը իր բովանդակությամբ, կառուցվածքով մի ամբողջություն է, ամբողջություն մի գյուղի և այդ գյուղում ապրող, տառապող մարդկանց պատմությունը: Գրողի նպատակը ոչ միայն «կյանքն ինչպես որ է» ներկայացնելն է, այլեւ՝ մարդկային հոգեբանության նուրբ լարերին դիպչելն ու դրանցից առաջացած երգ ու երաժշտությունը ընթերցողին հասանելի դարձնելն է: Գյուղական թեման շոշափող շարքի պատումները իրենց հետաքրքրության դիտակետում են պահում ժամանակի տազնապահարույց իրադարձությունները: Իրողություններ, որոնք հրատապ են ոչ միայն խորհրդային կայսրության, այլեւ՝ համամոլորակային բոլոր մակարդակներում: Արդյունաբերության ընթացքին զուգահեռ քայքայվող գյուղը, անհետացող գյուղացիությունը եւ դրանցից առաջացած սոցիալական, բարոյական գործոնների հետեւանքները գրողի գեղարվեստի ու գեղագիտական ձեւաչափումների հաղթարշավում հետաքրքիր նրբերանգներ են ստանում: Կյանքի եւ մարդկային հոգու տարածքները թափանցելու ունակ արձակագիրը գյուղ եւ գյուղացի ընդգծումներում շոշափում է մշտապես արդիական հարցեր ու հիմնախնդիրներ: Ի ցույց հանելով մարդու բեմական կեցվածքը կյանքի այս կամ այն դրվագներում, Մ. Հովհաննիսյանը հերթական անգամ ընդգծում է աշխարհում ամեն ինչի պայմանական լինելու հանգամանքը: Բնության լավագույն ձեռքբերումները՝ մարդը, ժամանակի ու տարածության մեջ, չի դադարում զարմանալ ու զարմացնել: «Գյուղացի մարդիկ» շարքի թեմատիկ կողմնորոշման մեջ դիտակետի տակ դնելով գյուղն ու գյուղացի մարդուն, Մ. Հովհաննիսյանը, թերևս պատահականության ֆակտորի ազդեցությամբ չի գործել: Բնությանն առավել մոտ գտնվող գյուղացու բարոյահոգեբանական կերտվածքը հետաքրքիր բացահայտումներ ունի: Գրողը այդ բացահայտումների համար ընտրել է լեռնաղբյուրցուն՝ որպես սուբյեկտ, Լեռնաղբյուրն էլ որպես օբյեկտ: Բնության հետ շուտ քնող լեռնաղբյուրցին, շուտ էլ արթնանում է եւ օրը չբացված գյուղի կինն ու տղամարդը արդեն ոտքի վրա են: Գյուղական կյանքի առօրյա պատկերների նկարագրության մեջ գրողի ուշադրությունը կենտրոնացված է առավել կարեւոր մի երեւոյթի՝ մարդկային հոգու բացահայտումներին: Հոգու բացահայտում, որը կայանում է բնա-

վորության դրական եւ բացասական գծերի դրսևորումների միջոցով, լավ ու վատ արարքների, վարք ու բարքի շեշտադրումներում, որն էլ երեւում է կյանքի բազմաշերտության հյուսվածքներում՝ կենսագրությունների կերտման ճանապարհներին:

Մ. Հովհաննիսյանի տողը հարուստ է դիպուկ համեմատություններով, տեղին ու նպատակին գործածվող դարձվածքներով ու ժողովրդական իմաստություններով, արցախյան հողի ու նրա բարբառի համ ու հոտն իր մեջ ամփոփող բառ ու բանով: Բնավորություն, հոգեվիճակ, կենսակերպ բնութագրող հետաքրքիր համեմատությունները առանձնահատուկ շունչ ու նկարագիր են տալիս գրողի լեզվամտածողությանը: Եթե բնության գիտակ Համո Սահյանը մարմնավորել է բնության այս կամ այն երեւույթը, շարժը, ապա Հովհաննիսյանը անում է հակառակ պրոցեսը: Նա մարդու ներաշխարհը արտաքին ցանկացած շարժով համեմատության մեջ է դնում բնության նմանատիպ դրսևորման հետ: Հետաքրքիր է նաեւ ժողովրդական իմաստությունների, դարձվածքների հիշատակումը՝ հերոսների շուրթերով միտքը, պահը, զգացողությունը բնութագրելու ժամանակ:

Մ. Հովհաննիսյանը կյանքի իրական պատկերը ներկայացնելով, ինչպես որ կա, տալիս է նաեւ այդ պատկերների փիլիսոփայահոգեբանական ճշգրիտ նկարագիրը: Նրա նպատակն այդ իրադարձությունների արձանագրումն ու սյուժետային կուռ կառույց ստեղծելը չէ, այլ՝ մարդկային հոգու խորքերը թափանցելն ու նրա տարածքների գաղտնիքները բացահայտելն է: Մարդ արարածն իր հոգու բոլոր ծալքերում մի հետաքրքիր բան է պահում, մի առանձնահատուկ բան, որով նա տարբերվում է իր նմանից: Գրողի հերոսները ասվածի վառ ապացույցն են: Ինչպես յուրաքանչյուրի հոգեկերտվածքն է ինքնատիպ, միմյանց չկրկնող, այնպես էլ նրանց ապրած կյանքն է ուշագրավ եւ իրարից տարբեր: Նրանք գյուղում ապրող սովորական մարդիկ են, սակայն առաջին հայացքից պարզ ու սովորական թվացող այդ մարդիկ մտքի խորքեր ունեն, արժեքներ, սովորություններ, սպասելիքներ: Եվ կյանքը, որով նրանք ապրում են, ընդամենը միջոց է դրսևորվելու: Թերեւս գրողի ասելիքը այս ամենի մեջ է նաեւ: «Գյուղացի մարդիկ» պատմածաշարի հիմքում գյուղի եւ գյուղացու ներքին ու արտաքին աշխարհի փոխհարաբերության ու փոխըմբռնման արժեքային համակարգի նկարագրության մեջ գրողը ընդգծում է շատ ավելի կարեւոր ու արժեքավոր մտքեր, որոնք կարող են աշխարհում ինչ-որ բան փոխել: Պարզ ու միամիտ գյուղացու կերպարը պատահականության շղարշի տակ չէ, որ դառնել է Մ. Հովհաննիսյանի պատմվածաշարի հերոսը: Գյուղի բնությանն առավել մոտ լինելու հանգամանքը բնավ չէր կարող իր ազդեցությունը չունենալ այնտեղ ապրող մարդու ներաշխարհի ձեւավորման մեջ:

«Գյուղացի մարդիկ» շարքը, որը սկսվում է «Որպես նախաբան» վերնագիրը կրող մուտքով, իր տրամաբանական եւ կառուցվածքային ամբողջությունն է ստանում «Հրաժեշտի խոսք» պատումով: Այն իր բովանդակությամբ ու ձեւաչափով յուրօրինակ մի ամփոփում է պատմվածաշարի նախորդ գործերում հիշատակված Լեռնաղբյուրի, նրա հիշարժան վայրերի, նրանում ապրող մարդկանց բացահայտող պատկերների:

«Գյուղացի մարդիկ» պատմվածաշարը Մ. Հովհաննիսյանի հայրենի գյուղի եւ իր համագյուղացիների կենսագրությունն է:

РЕЗЮМЕ

**Мотив Арцаха в художественной
прозе М. Ованнисяна
Алиса Багдасарян**

В данной статье рассматриваются и оцениваются литературные работы талантливого прозаика Максима Ованнисяна и цикл его рассказов “Деревенские люди”. Пером опытного писателя изображается красивая природа Лернахбюра, символизирующая Арцах, обычаи и традиции его жителей.

SUMMARY

**The Motif of Artsakh in
Maksim Ovannisyan's Fiction
Alice Baghdasaryan**

In the article the literary works of the talented novelist Maksim Ovannisyan and his story cycle “Villagers” are examined and evaluated. The pen of the experienced writer depicts the beautiful nature of Lernaabyur, which symbolizes Artsakh, the customs and traditions of its inhabitants.